

NPTEL ONLINE CERTIFICATION COURSES

INTERMEDIATE LEVEL OF SPOKEN SANSKRIT

DR. ANURADHA CHOUDRY

DEPARTMENT OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

IIT Kharagpur

**Lecture 20: Third person pronouns and nouns (m/n/f) in the dual:
Part 2**

CONCEPTS COVERED

- ❑ Introduction and practice of the 2nd and 8th cases for पुंलिङ्ग (pumliṅga – masculine) and नपुंसकलिङ्ग (napuṁsakaliṅga – neuter) words ending with अकार (akāra – letter ‘a’) and स्त्रीलिङ्ग (strīliṅga – feminine) words ending with आकार (ākāra – letter ‘ā’) and ईकार (īkāra – letter ‘ī’) in the द्विवचन (dvivacana – dual) forms
- ❑ Revision of the Verb conjugation grid and practice of the वर्तमानकाल (vartamānakāla - present). Introduction to the भविष्यकाल (bhaviṣyakāla - future) and आज्ञा (ājñā – imperative) forms.
- ❑ Building of vocabulary

पुनःस्मरणम् punaḥsmaraṇam – Revision

**3rd Person Pronouns and Nouns in the Singular and Dual
(m[n] ‘a’ ending / f ‘ā’ & ‘ī’ endings)
in the 1st and 2nd cases**

वचनम् -> vacanam	एकव. ekava.	द्वि. dviva.	एकव. ekava.	द्वि. dviva.	एकव. ekava.	द्वि. dviva.	एकव. ekava.	द्वि. dviva.
---------------------	----------------	-----------------	----------------	-----------------	----------------	-----------------	----------------	-----------------

विभक्तिः - vibhaktiḥ	किम् – kim (m [f])	(ए)तद् – (e)tad (m [f])	जनक - janaka (m)	सहोदरी – sahodarī (f)
-------------------------	--------------------	-------------------------	------------------	-----------------------

प्रथमा prathamā	कः / का kaḥ / kā	कौ / के kau / ke	सः / एषः / सा / एषा saḥ / eṣaḥ / sā / eṣā	(ए)तौ / (ए)ते (e)tau / (e)te	जनकः janakaḥ	जनकौ janakau	सहोदरी sahodarī	सहोदर्यौ sahodaryau
द्वितीया dvitīyā	कम् / काम् kam / kām	कौ / के kau / ke	(ए)तम् / (ए)ताम् (e)tam / (e)tām	(ए)तौ / (ए)ते (e)tau / (e)te	जनकम् janakam	जनकौ janakau	सहोदरीम् sahodarīm	सहोदर्यौ sahodaryau
तृतीया tritīyā	केन kena		(ए)तेन (e)tena		जनकेन janakena		सहोदर्या sahodaryā	
चतुर्थी caturthī	कस्मै kasmai		(ए)तस्मै (e)tasmai		जनकाय janakāya		सहोदर्यै sahodaryai	
पञ्चमी pañcamī	कस्मात् kasmāt		(ए)तस्मात् (e)tasmāt		जनकात् janakāt		सहोदर्याः sahodaryāḥ	
षष्ठी ṣaṣṭhī	कस्य kasya		(ए)तस्य (e)tasya		जनकस्य janakasya		सहोदर्याः sahodaryāḥ	
सप्तमी saptamī	कस्मिन् kasmin		(ए)तस्मिन् (e)tasmin		जनके janake		सहोदर्याम् sahodaryām	
(सम्बोधनम्) (sambodhanam)					हे जनक he janaka		हे सहोदरि he sahodari	

वचनम् -> vacanam

एकव. ekava.	द्वि. dviva.	एकव. ekava.	द्वि. dviva.	एकव. ekava.	द्वि. dviva.	एकव. ekava.	द्वि. dviva.
----------------	-----------------	----------------	-----------------	----------------	-----------------	----------------	-----------------

विभक्तिः -
vibhaktiḥ

किम् – kim (f)

(ए)तद् – (e)tad (f)

अम्बा – ambā (f)

मित्र – mitra [n]

प्रथमा
prathamā

का / किम्
kā / kim

के
ke

सा / एषा / (ए)तत्
sā / eṣā / (e)tad

ते/ एते
te / ete

अम्बा
ambā

अम्बे
ambe

मित्रम्
mitram

मित्रे
mitre

द्वितीया
dvitīyā

काम्/ किम्
kāṁ / kim

के
ke

(ए)ताम् / (ए)तत्
(e)Tām / (e)tad

ते/ एते
te / ete

अम्बाम्
ambām

अम्बे
ambe

मित्रम्
mitram

मित्रे
mitre

तृतीया
tritīyā

कया
kayā

(ए)तया
(e)taṣyā

अम्बया
ambayā

मित्रेण
mitreṇa

चतुर्थी
caturthī

कस्यै
kasyai

(ए)तस्यै
(e)taṣyai

अम्बायै
ambāyai

मित्राय
mitrāya

पञ्चमी
pañcamī

कस्याः
kasyāḥ

(ए)तस्याः
(e)taṣyāḥ

अम्बायाः
ambāyāḥ

मित्रात्
mitrāt

षष्ठी
ṣaṣṭhī

कस्याः
kasyāḥ

(ए)तस्याः
(e)taṣyāḥ

अम्बायाः
ambāyāḥ

मित्रस्य
mitrasya

सप्तमी
saptamī

कस्याम्
kasyām

(ए)तस्याम्
(e)taṣyām

अम्बायाम्
ambāyām

मित्रे
mitre

(सम्बोधनम्)
(sambodhanam)

हे अम्बे
he ambe

हे मित्र
he mitra

पुनःस्मरणम् punaḥsmaraṇam – Revision

**Understanding the Verb Conjugation Grid and
Practice of the वर्तमानकालः (vartamānakālaḥ - present)**

पुरुषः / वचनम्
puruṣaḥ / vacanam

एकवचनम्
ekavacanam

द्विवचनम्
dvivacanam

बहुवचनम्
bahuvacanam

प्रथमः = 3rd Person
prathamah

(also for 2nd Person (f))

सः / सा/ तत्
saḥ /sā /tat

तौ / ते / ते
tau / te / te

ते / ताः / तानि
te / tāḥ / tāni

भवान् / भवती
bhavān/ bhavatī

भवन्तौ / भवत्यौ
bhavantau / bhavatyaḥ

भवन्तः / भवत्यः
bhavantah / bhavatyah

मध्यमः = 2nd Person
(inf)
madhyamah

त्वम्
tvam

युवाम्
yuvām

यूयम्
yūyam

उत्तमः = 1st Person
uttamah

अहम्
aham

आवाम्
āvām

वयम्
vayam

वर्तमानकालः - vartamānakālah

पुरुषः / वचनम्
puruṣaḥ / vacanam

एकवचनम्
ekavacanam

द्विवचनम्
dvivacanam

बहुवचनम्
bahuvacanam

प्रथमः = 3rd Person
prathamah

(also for 2nd Person (f))

मध्यमः = 2nd Person
(inf)
madhyamah

उत्तमः = 1st Person
uttamah

(सः... / भवान्...) वदति [ति]
(saḥ.../ bhavān...) vadati [ti]

(तौ... / भवन्तौ...) वदतः [तः]
(tau... / bhavantau...) vadataḥ [taḥ]

(ते... / भवन्तः...) वदन्ति [न्ति]
(te.../ bhavantaḥ...) vadanti [nti]

(त्वम्) वदसि [सि]
(tvam) vadasi [si]

(युवाम्) वदथः [थः]
(yuvām) vadathaḥ [thaḥ]

(यूयम्) वदथ [थ]
(yūyam) vadatha [tha]

(अहम्) वदामि [आमि]
(aham) vadāmi [āmi]

(आवाम्) वदावः [आवः]
(āvām) vadāvaḥ [āvaḥ]

(वयम्) वदामः [आमः]
(vayam) vadāmaḥ [āmaḥ]

Introduction to the भविष्यकालः (bhaviṣyakālaḥ - future)

पुरुषः / वचनम् puruṣaḥ / vacanam	एकवचनम् ekavacanam	द्विवचनम् dvivacanam	बहुवचनम् bahuvacanam
प्रथमः = 3 rd Person prathamah (also for 2 nd Person (f))	(सः... / भवान्...) वदति [ति] (saḥ.../ bhavān...) vadati [ti]	(तौ... / भवन्तौ...) वदतः [तः] (tau... / bhavantau...) vadataḥ [taḥ]	(ते... / भवन्तः...) वदन्ति [न्ति] (te.../ bhavantaḥ...) vadanti [nti]
मध्यमः = 2 nd Person (inf) madhyamah	(त्वम्) वदसि [सि] (tvam) vadasi [si]	(युवाम्) वदथः [थः] (yuvām) vadathaḥ [thaḥ]	(यूयम्) वदथ [थ] (yūyam) vadatha [tha]
उत्तमः = 1 st Person uttamah	(अहम्) वदामि [आमि] (aham) vadāmi [āmi]	(आवाम्) वदावः [आवः] (āvām) vadāvaḥ [āvaḥ]	(वयम्) वदामः [आमः] (vayam) vadāmaḥ [āmaḥ]

वर्तमानकालः - vartamānakālah

भविष्यकालः - bhaviṣyakālah

iṣya

पुरुष / वचनम् puruṣa / vacanam	एकवचनम् ekavacanam	द्विवचनम् dvivacanam	बहुवचनम् bahuvacanam
प्रथमः = 3 rd Person prathamah (also for 2 nd Person (f))	वदिष्यति vadiṣyati	वदिष्यतः vadiṣyataḥ	वदिष्यन्ति vadiṣyanti
मध्यमः = 2 nd Person (inf) madhyamah	वदिष्यसि vadiṣyasi	वदिष्यथः vadiṣyathaḥ	वदिष्यथ vadiṣyatha
उत्तमः = 1 st Person uttamah	वदिष्यामि vadiṣyāmi	वदिष्यावः vadiṣyāvaḥ	वदिष्यामः vadiṣyāmaḥ

भविष्यकालः - bhaviṣyakālaḥ

पुरुषः / वचनम्
puruṣaḥ / vacanam

एकवचनम्
ekavacanam

द्विवचनम्
dvivacanam

बहुवचनम्
bahuvacanam

भ्वादि bhvādi गणः gaṇaḥ

भू bhū -> भविष्यति bhaviṣyati

पठ् paṭh -> पठिष्यति paṭhiṣyati

गम् gam -> गमिष्यति gamiṣyati

स्था sthā -> स्थास्यति sthāsyati

दृश् drś -> द्रक्ष्यति drakṣyati

1st group of verbs
भू / √अस्

प्रथमः = 3rd Person
prathamah

(also for 2nd Person (f))

भविष्यति [ति]
bhaviṣyati [ti]

भविष्यतः [तः]
bhaviṣyataḥ [taḥ]

भविष्यन्ति [न्ति]
bhaviṣyanti [nti]

मध्यमः = 2nd Person (inf)
madhyamah

भविष्यसि [सि]
bhaviṣyasi [si]

भविष्यथः [थः]
bhaviṣyathaḥ [thaḥ]

भविष्यथ [थ]
bhaviṣyatha [tha]

उत्तमः = 1st Person
uttamah

भविष्यामि [आमि]
bhaviṣyāmi [āmi]

भविष्यावः [आवः]
bhaviṣyāvaḥ [āvaḥ]

भविष्यामः [आमः]
bhaviṣyāmaḥ [āmaḥ]

अभ्यासः (abhyāsaḥ) - Practice

कं kam -> कौ kau / कां kām -> के ke पश्यति paśyati...?

कुत्र गच्छति? kutra gacchati...?

सः / सा / तत् / भवान् (वती)	(ए)तम् (e)tam	गायकम् gāyakam / कौ kau / कान् kān	पश्यति paśyati
saḥ / sā / tat / bhavān (vatī)	(ए)तौ ✓ (e)tau	क्रीडक kriḍaka	पश्यतः paśyataḥ ✓
तौ / ते / ते / भवन्तौ (वत्यौ)	(ए)तान् (e)tān	रक्षक rakṣaka	पश्यन्ति paśyanti
tau / te / te / bhavantau (vatyau)	नायक nāyaka ✓	कौ	
ते / ताः / तानि / भवन्तः (वत्यः)		पत्रालय patrālaya	गच्छति gacchati ...
te / tāḥ / tāni / bhavantaḥ (vatyaḥ)	(ए)ताम् (e)tām	नर्तकीम् nartakīm / क्यौ yau / कीः kīḥ	पश्यसि / पश्यथः / पश्यथ
त्वम् / युवाम् / यूयम्	(ए)ते ✓ (e)te	गुणवती guṇavatī	paśyasi / paśyataḥ / paśyatha
tvam / yuvām / yūyam		बुद्धिमती buddhimatī	
अहम् / आवाम् / वयम्	(ए)ताः (e)tāḥ	चित्रकारी citrakārī	पश्यामि / पश्यावः / पश्यामः ✓
aham/ āvām / vayam		नदी nadī	paśyāmi / paśyāvah / paśyāmah

कां kām -> किं kim -> के ke पश्यति paśyati...?

कुत्र गच्छति? kutra gacchati...?

सः / सा / तत् / भवान् (वती)	(ए)ताम् (e)tām	गायिकाम् gāyikām / के ke / काः kāḥ	पश्यति paśyati
saḥ / sā / tat / bhavān (vatī)	✓ (ए)ते (e)te	क्रीडिका kṛīḍikā	पश्यतः paśyataḥ
तौ / ते / ते / भवन्तौ (वत्यौ)		रक्षिका rakṣikā	पश्यन्ति paśyanti
tau / te / te / bhavantau (vatyau)	(ए)ताः (e)tāḥ	विचारिका vicārikā के	
ते / ताः / तानि / भवन्तः (वत्यः)		शाला śālā	गच्छति gacchati गच्छामः
te / tāḥ / tāni / bhavantaḥ (vatyaḥ)	(ए)तत् (e)tat	मित्रम् mitram / त्रे tre / त्राणि trāṇi	पश्यसि / पश्यथः / पश्यथ
त्वम् / युवाम् / यूयम्	✓ (ए)ते (e)te	वाहन vāhana	paśyasi / paśyathaḥ / paśyatha
tvam / yuvām / yūyam		विमान vimāna	
अहम् / आवाम् / वयम् ✓	(ए)तानि (e)tāni	नक्षत्र nakṣatra	पश्यामि / पश्यावः / पश्यामः ✗
aham/ āvām / vayam		गृह grha गृहे	paśyāmi / paśyāvaḥ / paśyāmaḥ

कं -> कौ kau ; कां / किं - > के ke पश्यति ?

१ आवाम्

२ त्वम्

तौ / ते / ते / भवन्तौ (वत्यौ)

५ वयम्

५ युवाम्

सः / सा / तत् / भवान् (वती)

७ यूयम्

४ ते / ताः / तानि / भवन्तः (वत्यः)

९ अहम्

प्रस्तावम् prastāvam / प्रस्तावौ prastāvau

महोत्सव mahotsava

सखीम् sakhīm / सख्यौ sakhyaū

कुमारी kumārī

पत्रिका patrikā / पत्रिके patrike

पूजा pūjā

नृत्यम् nr̥tyam / नृत्ये nr̥tye

नयन nayana

द्रक्ष्यन्ति drakṣyanti

द्रक्ष्यथः drakṣyathaḥ

द्रक्ष्यति drakṣyati

पश्यावः paśyāvaḥ

द्रक्ष्यामि drakṣyāmi

पश्यथ paśyatha

पश्यतः paśyataḥ

द्रक्ष्यसि drakṣyasi

पश्यामः paśyāmaḥ

सम्बोधनम् sambodhanam – Vocative Case

गायक gāyaka / गायकौ gāyakaḥ

क्रीडक kṛīḍaka

एकं गीतं गायतु / तां कृपया।

ekaṁ gītam gāyatu / tāṁ kṛpayā |

सहोदरि sahodari / सहोदर्यौ sahodaryau

जननी jananī

स्पर्धायां (युवयोः) विजयः भवतु।

spardhāyām (yuvayoh) vijayaḥ bhavatu |

हे he

क्रीडिके kṛīḍike / क्रीडिके kṛīḍike

रक्षिका rakṣikā

तत्र मा गच्छतु / ताम्।

tatra mā gacchatu / tām |

मित्र मित्रा / मित्रे मित्रे

कलत्र kalatra

मम वक्तव्यं सर्वं शृणोतु / शृणुताम्।

mama vaktavyam sarvam śṛṇotu / śṛṇutām |

Introduction to the आज्ञा (ājñā - Imperative)

आज्ञा – ājñā

पुरुषः / वचनम्
puruṣaḥ / vacanam

एकवचनम्
ekavacanam

द्विवचनम्
dvivacanam

बहुवचनम्
bahuvacanam

भ्वादि bhvādi गणः gaṇaḥ

भू bhū -> भवतु bhavatu

पठ् paṭh -> पठतु paṭhatu

गम् gam -> गच्छतु gacchatu

स्था sthā -> तिष्ठतु tiṣṭhatu

दृश् drś -> पश्यतु paśyatu

प्रथमः = 3rd Person
prathamah

(also for 2nd Person (f))

वदतु
vadatu

वदताम्
vadatām

वदन्तु
vadantu

वद
vada

वदतम्
vadatam

वदत
vadata

वदानि
vadāni

वदाव
vadāva

वदाम
vadāma

मध्यमः = 2nd Person (inf)
madhyamah

उत्तमः = 1st Person
uttamah

पुनःस्मरणम् punaḥsmaraṇam – Revision

3rd Person Pronouns and Nouns in the Dual
(m[n] ‘a’ ending / f ‘ā’ & ‘ī’ endings)
in the 1st, 2nd and 8th cases

वचनम् ->	एकव.	द्विव.	एकव.	द्विव.	एकव.	द्विव.	एकव.	द्विव.
विभक्तिः - vibhaktiḥ	किम् – kim (m/ f/ n)		(ए)तद् – (e)tad (m/ f/n)		जनक - janaka (m)		अम्बा – ambā (f) / सहोदरी – sahodarī (f) मित्र – mitra [n]	
	कः kaḥ	कौ kau	सः / एषः saḥ / eṣaḥ	(ए)तौ (e)tau	जनकः janakaḥ	जनकौ janakau		
प्रथमा prathamā	का kā		(ए)षा (e)ṣā				सहोदरी sahodarī	सहोदर्यौ sahodaryau
	किम् kim	के ke	(ए)तत् (e)tat	(ए)ते (e)te			अम्बा ambā	अम्बे ambe
	कम् kam	कौ kau	(ए)तम् (e)tam	(ए)तौ (e)tau	जनकम् janakam	जनकौ janakau	मित्रम् mitram	मित्रे mitre
द्वितीया dvitīyā	काम् kā		(ए)ताम् (e)tām				सहोदरी sahodarī	सहोदर्यौ sahodaryau
	किम् kim	के ke	(ए)तत् (e)tat	(ए)ते (e)te			अम्बा ambā	अम्बे ambe
							मित्रम् mitram	मित्रे mitre
(सम्बोधनम्) (sambodhanam)					हे जनक he janaka	हे जनकौ he janakau	हे सहोदरि he sahodari	हे सहोदर्यौ he sahodaryau
					हे अम्बे he ambe	हे अम्बे he ambe	हे मित्र he mitra	हे मित्रे he mitre

गीताश्लोकः gītāślokaḥ

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।

sukhaduḥkhe same kṛtvā lābhālābhau jayājayau ।

तः

न+एवं

ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ २ । ३८ ॥

tato yuddhāya yujyasva naivaṁ pāpamavāpsyasi ॥ 2 । 38 ॥

Make grief and happiness, loss and gain, victory and defeat equal to thy soul
and then turn to battle; so thou shalt not incur sin.

Gītā: The Power of its Teachings

Eating chocolates or popping pills won't reduce depression. Instead, one must read Gita. This will help relieve the stress and depression in life. It will help in dealing with challenges of life.

Conclusion

Smt. Sushma Swaraj

Former Minister of External Affairs of India

(14th February 1952 – 6th August 2019)

References

- ❑ Narendra. (1997). *Functional Sanskrit: its communicative aspect*. Pondicherry: Sri Aurobindo Ashram.
- ❑ Narendra. (2003). *Speak Sanskrit: the easy way*. Pondicherry: Sri Aurobindo Ashram.
- ❑ Roy, A. (Ed.). (1977). *The Message of the Gita: As Interpreted by Sri Aurobindo*. Pondicherry: Sri Aurobindo Ashram Trust.

स्वस्त्यस्तु
svastyastu

NPTEL ONLINE CERTIFICATION COURSES

*Thank
you*

